Зарубіжна література та порівняльне літературознавство

УДК 82111 821.
ББК 83. 34.

Н.Р.Грицак доц., к.філ. н., (м. Тернопіль)

Анна Ахматова і Марина Цвєтаєва: дві перекладні версії однієї поезії Івана Франка

У статті здійснена спроба порівняння перекладних версій поезії Івана Франка Мариною Цвєтаєвою і Анною Ахматовою. Автор доводить, що попри деякі відмінності у трактуванні поетичних мотивів та образів, перекладачі дали російському читачеві прекрасні зразки відтворення внутрішнього світу ліричного героя, його почуттів, специфіки художньої форми, емоційної атмосфери Івана Франка.

***Ключові слова**: переклад, читач, поезія, поет, мовні засоби, індивідуально-авторський стиль.*

Grytsak N.R. Anna Ahmatova and Maryna Tsvetayeva: two translation versions by Ivan Franko.

In this article the attempt comparison of translation versions poetry by Anna Ahmatova and Maryna Tsvetayeva. The author proves that despite the differences in interpreting poetic motives and images the translators showed the Russian reader the vivid patterns of inner world reflection of the lyric heroine, his feelings, fiction form peculiarity, emotional atmosphere of Ivan Franko.

Key words: translation, reader, poetry, poet, language means, individual author's style.

Постановка наукової проблеми. Російськомовний читач добре знайомий із поезією Івана Франка, зокрема зі збіркою «Зів'яле листя», у перекладах Анни Ахматової. Книга перекладів з'явилася у 1958 році. Загалом перекладацька діяльність Анни Ахматової масштабна за обсягом та географією: 150 поетів зі 78 мов, що налічує до 20000 рядків. Проте, на жаль, звертання російського поета до перекладів радше було вимушеним, ніж внутрішнім бажанням та потребою. У 1946 році вийшла постанова ЦК ВКП (б) «О журналах «Звезда» и «Ленинград», яка нашими сучасниками сприймається як кульмінація політики партійного керівництва культурою в радянській Росії. Так, у документі зазначалось: «Журнал «Звезда» популяризує такі твори письменниці Ахматової, літературна і суспільно-політична фізіономія якої давним-давно відома радянській громадськості. Ахматова є типовою представницею чужій нашому народові пустій безідейній поезії. Її вірші проникнуті духом песимізму, які відображають смаки старої салонної поезії, що застигла на позиціях буржуазно-аристократичного естетства і декадентства, «мистецтва для мистецтва», не бажаючи йти в ногу зі своїм народом. Вона наносить шкоду справі виховання нашої молоді і не може існувати в радянській літературі» [Яковлев 1999: 588].

Після такого звернення, поет автоматично була виключена із складу Союзу письменників і, відповідно, була позбавлена можливості друкувати свої вірші. Через рік після ідеологічної кампанії відділ пропаганди і агітації звітував, що «шкідливий вплив Зощенка і Ахматової успішно долається….» [Иофе 1996: 6.]. Заборона офіційної влади прирікала Анну Ахматову на голодне існування (вона позбулася хлібних карток). Єдиним порятунком у край тяжкому фінансовому становищі стали переклади.

Однак мало відомим є той факт, що Марина Цвєтаєва теж перекладала вірші Івана Франка. Так у її багатій перекладацький спадщині (з французької, німецької, англійської, іспанської, грузинської, болгарської, чеської, польської поезій) маємо 5 віршів-перекладів з української поезії. Зауважимо, що Іван Франко був єдиним (!) українським автором, твори якого переклала ця російська поетка. Така увага російських митців, на нашу думку, зумовлена відчуттям духовної близькості з І. Франком, переконанням, що їхнє світобачення перегукується з світосприйняттям українського поета. Звідси – захоплення неповторними ритмами, сильним і дзвінким поетичним голосом, монументальними темами поезії І. Франка і, відповідно, бажанням донести свою версію українського тексту російській громаді. Порушення питання про психологічну сумісність українського і російських поетів, дає нам

змогу зрозуміти, які чинники штовхають одного поета перекладати творчу спадщину іншого поета, з яких причин на перекладацькі версії він витрачає свої сили, енергію, врешті-решт, натхнення.

Водночас з перекладознавчих поглядів постають суміжні питання: про уміння М. Цвєтаєвою та А. Ахматовою максимально повно і точно відтворити поетичний світ поезії І. Франко, його специфіку художньої форми, ритмомелодику, поетичні образи та мотиви. Тому цікавими в цьому сенсі є міркування Марини Цвєтаєвої та Анни Ахматової про суть перекладацької діяльності. Так, Марина Цвєтаєва була переконана, що під час перекладу поет-перекладач повинен зберігати свою індивідуальну поетичну самобутність. Стосовно ж творчого процесу перекладу, то вона стверджувала: „Я перекладаю на слух – і на дух (речі). Це більше, ніж смисл" [Цветаева 1967: 21]. Натомість Анна Ахматова ніколи не ставила свої переклади в один ряд із власними віршами, оскільки її поетичне «Я» у перекладах відступало на другий план [Ахматова 1965: 5]. Вона також зізнавалась, що їй не притаманне перекладацьке честолюбство, хоча вважала переклад шляхетною та надто складною справою. Стосовно відбору поетичного матеріалу, то вона констатувала: «Не обов'язково відшукувати матеріал близький мені, подібний на той, що сама пишу. Іноді далеке мені більш зрозуміле і ближче… » [Ахматова 1965: 5]. Отже, усвідомлення поетами суті перекладацької діяльності і високий професіоналізм дозволяє донести до читача емоційно-експресивну тональність, змістову наповненість поетичного твору. Лише у такому випадку ми маємо право говорити про створення еквівалентного, рівноцінного оригіналу перекладу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Пропонуємо зіставити переклад Анни Ахматової і Марини Цвєтаєвої поезії «Сипле, сипле, сипле сніг» Івана Франка.

І. Франко
Сипле, сипле, сипле сніг. З неба сірої безодні Міріадами летять Ті метелики холодні. Одностайні, мов жура, Зимні, мов лихая доля, Присипають все життя, Всю красу лугів і поля. Білий килим забуття, Одубіння, отупіння Все покрив, стискає все До найглибшого коріння. Сипле, сипле, сипле сніг, Килим важче налягає… Молодий огонь в душі Меркне, слабне, погасає [12, с. 154–155].

М. Цвєтаєва	А. Ахматова
Сыплет, сыплет, сыплет снег. Над равниною бесплодной Мириадами летят Мотыльки зимы холодной. Одноцветы, как тоска, Холодны, как злая доля, Засыпают все пути, Всю красу лугов и поля. Белый саван забытья, Равнодушья, безучастья Совладал с любым ростком И с любой живою страстью.	Сыплет, сыплет, сыплет снег В сероватости бездонной. Мириадами летит Вниз снежинок рой студеный. Одинаковы, как грусть, Холодны, как злая доля, Присыпают всюду жизнь, Всю красу лугов и поля. Отупенье, забытье – Все покрыло пеленою, Крепко стиснуло, прижав Даже корни под землею.

Сыплет, сыплет, сыплет снег. Все тяжеле нависает… Молодой огонь в душе Меркнет, глохнет, угасает [11, с. 255].	Сыплет, сыплет, сыплет снег, Тяжелее налегает, Молодой огонь в душе Меркнет, слабнет, угасает [3, с. 102].

Цією поезію Іван Франко завершує другий жмуток збірки «Зів'яле листя», яка є вершиною інтимної лірики українського поета. Всі твори ліричної драми «Зів'яле листя» об'єднані молодим героєм кінця віку і динамікою драматичного розгортання його почуттів. Безнадійно закоханий юнак (водночас і зневірений у всьому скептик), внутрішньо спустошений і безсилий байдужістю до нього ідеалу його серця, зважується на самогубство. У цій трагічній розв'язці – основне песимістичне зерно «Зів'ялого листя». «Трагічний фінал «Зів'ялого листя» відомий у же з перших рядків авторської передмови, яка програмує загальну мінорну тривожну атмосферу» [Корнійчук 2004: 358]. За словами П. Колесника «Лірична драма «Зів'яле листя» вражає читача великою внутрішньою сконцентрованістю ліричного чуття, незвичайним багатством змісту, мінливістю настроїв і тонкою грою емоцій, що знаходить свій конкретний вияв у мінливості метру, рими, ритму, строфіки» [Колесник 1973: 16].

Композиційно збірка складається зі трьох жмутків, кожен з яких розкриває душевний стан героя. Відомий дослідник творчості українського митця М.П. Ткачук акцентує увагу на тому, що «Франко, компонуючи книжку, спирався не на хронологічний, а на змістовно-тематичний принцип, щоб якнайповніше виразити свою естетичну картину світу і почуттів закоханої людини» [Ткачук 2016: 47]. Цим обумовлена й оригінальність жанру збірки – лірична драма, яка «підкреслює драматичний та екзистенціальний сюжет розгортання в душі розчарованого героя усіх перипетій боротьби і змагань із самим собою і своїм коханням, пристрастю, між героєм-мрійником і зовнішнім світом» [Ткачук 2016: 47]. Саме тому у другому жмутку відчуваються нотки зневіри і навіть втоми юнака від сильного почуття до коханої.

Вірш-пейзаж «Сипле, сипле, сипле сніг…», де рівночасно поєднується ще й жанрові риси алегорії та елегії, закінчує другий жмуток ліричної драми. «В останньому вірші «Сипле…», який виконує функцію неназваного епілогу, «БІЛИЙ КИЛИМ ЗАБУТТЯ» символізує згасання нерозділеної любові і вистеляє самогубцеві шлях у нірвану» [Корнійчук 2004: 358]. Тому в поезії «Сипле, сипле, сипле сніг» важливу роль відіграє зимовий пейзаж, адже за допомогою природної стихії автор розкриває внутрішній світ ліричного героя. Більше того, читач розуміє, що герой перебуває не у хвилинній апатії, а у повній безперспективності.

Анна Ахматова і Марина Цвєтаєва намагалися адекватно відобразити настрій ліричного героя і найменші нюанси його почуттів завдяки вмілому підбору контекстуальних відповідників. Більшість віршів Анна Ахматової нагадують ліричну новелу або маленьку повість, події у яких зображені в самий гострий момент свого розвитку. Закономірно, що дослідники її творчості звертають увагу на те, що поезія Анни Ахматової успадковує традиції російського психологічного роману XIX століття. З цих причин стає зрозумілим, чому внутрішній світ героїв лірики Анни Ахматової знаходить свій прояв не безпосередньо в словах, призначених для вираження психічних станів, а у дрібних деталях, що дозволяють реконструювати картину внутрішнього стану героїв. Тому під час перекладу почуттів, емоцій, переживань ліричного героя «Зів'ялого листя», вочевидь, Анна Ахматова легко здійснювала російськомовну версію оригіналу. Крім того, вона органічно відчувала українську мову у всіх її стилістичних відтінках та нюансах, і якщо ця мова й не стала для неї мовою власної творчості, але, безперечно, що вона вважала її мовою високої поезії.

Роздуми про сенс життя, про можливість самогубства були актуальними й для Марини Цвєтаєвої, оскільки у 30-ті роки XX століття вона все частіше почала говорити про те, що вже давно подумки примірює для себе петлю. Припускаємо, що вона, так би мовити, плідно співпрацювала з Іваном Франко, оскільки перебувала з ним в одній емоційній тональності.

В якості позитивних моментів в обох перекладів, по-перше, відмітимо збереження акцентуації важливих у змістовному плані слів, що, насамперед, виявлено у римованих словах. Порівняємо: у першій строфі у І. Франка «*сніг – безодні – летять – холодні*», у М. Цвєтаєвої «*снег – бесплодной – летят – холодной*», у А. Ахматової «*снег – бездонной – летит – студеный*»; у другій строфі у І. Франка «*жура – доля – життя – поля*», у М. Цвєтаєвої «*тоска – доля – пути – поля*», у А. Ахматової «*грусть – доля – жизнь – поля*». Звертає свою увагу на особливість поєднання звукопису і наскрізного римування у даній поезії й В. Корнійчук. Читаємо: «Трагічну історію нещасливого кохання він прибирає у вишукані, неповторні поетичні форми, що виражають щемливу, багатоголосу гаму складного людського чуття. Тут особливо помітна взаємодія ритму і смислу, ліричного переживання і його інтонаційної моделі. У другому жмутку, орнаментованому народною мелодикою, витончений звукопис і глибоке наскрізне римування додають пісенним текстам ніжних, м'яких переливів, що майстерно відтворюють меланхолійний стан засмученої душі» [Корнійчук 2004: 473].

По-друге, відтворення перекладачами такого, здавалось би на перший погляд, формального параметру, як фізико-акустичні властивості вірша. Специфічна організація звуку в поезії особливим чином впливає на читача, начебто закликає його зупинитися і насолодитися музикою і ритмом. Такий специфічний графічний малюнок вірша допомагає читачеві збагнути емоційний стан ліричного героя, зрозуміти його настрій та відчути його біль. На графічну та змістову єдність вказував В. Корнійчук, зокрема «В останньому вірші другого жмутка «Сипле..», навпаки, незважаючи на неспаровані клаузули (АбВб), панує фонічна і змістова злагода. Синтаксична анафора, що складається з лексичних та звукових повторів, алітерація «с» створюють враження снігової віхоли, яка присипає білим килимом «все життя, всю красу лугів і поля». Водночас ампліфікація однорідних слів («забуття, одубіння, отупіння»; «меркне, слабне, погасає») згідно з авторським задумом викликає відчуття екзистенційного згасання» [Корнійчук 2004: 407].

Отже, у першотворі приголосний «с» зустрічається 17 разів, в перекладах використання цього звуку збільшено до 22 разів; голосний «і» І. Франко використовує 17 разів, М. Цвєтаєва – 10 разів, А. Ахматова – 13 разів; голосний «о» повторюється в оригіналі 22 рази, у М. Цвєтаєвої – 27 разів, у А. Ахматової – 26 разів. При цьому перекладач намагалася зберегти гру звуками у кожному рядку, наприклад, у І. Франка – "*сипле, сипле, сипле сніг*", у А. Ахматової та М. Цвєтаєвої – „*сыплет, сыплет, сыплет снег*", у І. Франка – „*меркне, слабне, погасає*", у А. Ахматової «*меркнет, слабнет, угасает*», М. Цвєтаєвої – "*меркнет, глохнет, угасает*". У цьому контексті згадаємо висловлювання Я. Рецкера, у якому вчений наголошував, що «переклад повинен передавати не лише те, що сказано в оригіналі, але й те, як це сказано в ньому» [Рецкер 1974: 7].

Звернемось також до змістової сторони порівнювальних текстів і змістимо акценти на лексичні одиниці. Перекладачі дослівно передають міжмовні еквівалентні відповідники, але таких прикладів не багато («*сніг*» – «*снег*»; «*лугів*» – «*лугов*»; «*поля*» – «*поля*»; «*мерке*» – «*меркнет*»; «*погасає*» – «*погасает*»). Прочитав російськомовні варіанти української поезії, бачимо, що на другий план в перекладах відходить пошук точних словесних відповідників і синтаксичних конструкцій. Так, перекладачі запропонували читачеві свою трансформацію деяких поетичних образів. Порівняємо: «*З неба сірої безодні*» – «*Над равниною бесплодной*» (М. Цвєтаєва) – «*В сероватости бездонной*» (А. Ахматова); «*Ті метелики холодні*» – «*Мотыльки зимы холодной*» (М. Цвєтаєва) – «*Вниз снежинок рой студеный*» (А. Ахматова); «*Присипають все життя*» – «*Засыпают все пути*» (М. Цвєтаєва) – «*Присыпают всюду жизнь*» (А. Ахматова). Вважаємо, саме такий вибір перекладачами слів та словосполучень був вдалим, адже у перекладах збережена емоційно-експресивна тональність оригіналу. У такому форматі вірші виглядають не як переклади з іншої мови, а як тексти, написані на рідній перекладачу та його співвітчизникам-читачам мові, тобто органічно та природно.

Перший та останній рядок поезії «Сипле, сипле, сипле сніг» побудований за допомогою ампліфікації однорідних дієслів. Використана група дієслів належить до однієї семантичної

сфери, що означає стихійні явища організму, внутрішнього світу і психіки людини. Саме ці дієслова акцентують увагу читача на фізичних відчуттях і психічних переживаннях суб'єкта, що у даному випадку виступає у ролі об'єкту, на якого направлена дія. Фактична безсуб'єктність передає надзвичайно важливий підтекст, підкреслює пасивно-страждаючу роль ліричного героя, нездатність активно протистояти життєвим обставинам і змінити ситуацію. Перекладачі здійснюють майже дослівний переклад, щоправда М. Цвєтаєва в останньому рядку дієслово «*слабне*» перекладає «*глохнет*». Виникає питання: чи правомірна така заміна? У тлумачному словнику російської мови Т.Ф. Єфремової виділені такі значення слова «глохнет»: 1) ставити глухим (пряме значення); 2) ставити байдужим, не сприймати що-небудь (переносне значення) [Ефремова 2006: 255]. Обрав саме таке значення, на нашу думку, М. Цвєтаєва ще більше підкреслила «відчуття екзистенційного згасання» ліричного героя [Корнійчук 2004: 407].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Як бачимо, А. Ахматова і М. Цвєтаєва зуміли передати настрій ліричного героя, його душевний біль і зневіру в майбутнє життя. Саме про таку перекладацьку манеру писав один із дослідників теорії перекладу О. Гайнічеру: «Перекласти вірш не означає передати засобами іншої мови образи, вихоплені окремо, окремі ритміко-інтонаційні нюанси (хай навіть досить тонкі) – потрібно створити цілісну поетичну структуру, в якій головні ідейно-художні компоненти взаємодіють між собою аналогічно тому, як це відбувається в самому першотворі» [Гайнічеру 1990: 46]. Отже, запропоновані переклади, вважаємо, здатні презентувати багатозначність лаконічного слова, психологічну форму тексту вірша, а також тональні та інтонаційні коливання музики цієї поезії.

Література:

1. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) — ВКП (б), ВЧК — ОГПУ — НКВД о культурной политике. 1917–1953. / Под ред. А.Н. Яковлева. Сост. А.Н.Артизов, О.В.Наумов. / Яковлев А.Н.– М.: Международный фонд «Демократия», 1999. – 872 с.
2. Гайнічеру О.І. Поезія і мистецтво перекладу: Літературно-критичний нарис. / Гайнічеру О.І. – К.: Дніпро, 1990. – 212 с.
3. Голоса поэтов. Стихи зарубежных поэтов в переводе Анны Ахматовой / Ахматова А.– М.: Прогресс, 1965. – 173 с.
4. Ефремова Т.Ф. Современный толковый словар русского языка. / Ефремова Т.Ф. – М.: АСТ, 2006. – 1168 с.
5. Иофе В. В. К пятидесятой годовщине постановления ЦК ВКП (б) О журналах Звезда и Ленинград от 14 августа 1946 года / Иофе В.В. // Звезда. – 1996. – № 8. –С. 6 – 9.
6. Колесник П.Й. Художня творчість Франка // Іван Франко Вибрані твори у 3-х т. – Т. 1. Вибрані поезії. / Колесник П.Й. – К.: Дніпро, 1973. – 760 с.
7. Корнійчук В. Ліричний універсам Івана Франка: горизонти поетики. Монографія. / Корнійчук В. – Львів: Львіський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 488 с.
8. Просто сердце: Стихи зарубежных поэтов в переводе Марины Цветаевой. / Цветаева М. – М.: Прогресс, 1967. – 104 с.
9. Рецкер Я.Й. Теория перевода и переводческая практика. / Рецкер Я.Й. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
10. Ткачук М.П. Художній світ творів Івана Франка. Навч. посіб. / Микола Ткачук. – Тернопіль: Астон, 2016. – 132 с.
11. Франко И. Избранные сочинения. – Стихотворения и поэмы. / Франко И. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1945. – 608 с.
12. Франко І. Твори у 2-х т. – Т. 1. Поезія./ Франко І. – К.: Дніпро, 1986. – 622 с.

Грицак Н.Р. В статье проведен сравнительный анализ переводческих версий стиха Ивана Франка предложенный Мариной Цветаевой и Анной Ахматовой. Автор показывает, что, несмотря на отличие в трактовке некоторых поэтических образов и мотивов, переводчики представили русскому читателю прекрасные образцы отражения внутреннего мира лирического героя, его чувств, своеобразие художественной формы, эмоциональной атмосферы Ивана Франко.

Ключевые слова: перевод, читатель, поэзия, поэт, языковые средства, индивидуально-авторский стиль.